

Kritika

1992-ben nyílt lehetőség a két tannyelvű magyar-német, illetve horvát-német gimnázium megnyitására. (4) Jelenti a kétnyelvű táblák használatát, valamint a közigazgatásban az anyanyelv használatát 20 százalékos kisebbségi jelenlét esetén, illetve az önkormányzatok tevékenységében 33 százalékos küszöbérték esetén a kisebbségi nyelv használatát a testületek munkájában.

(5) SAMU Mihály professzor és PÜSKI Sándor adta ki a magyar kisebbségi törvényt.

(6) Többek között megemlíti azt is, amire büszkéek lehetünk, hogy az Ausztriában élő magyar diákok 1.95-ször iskolázottabbak, mint osztrák kortársaik.

(7) Érdemes ezzel kapcsolatban SZÉPFALUSSY István reakcióját idézni: „javasoltam: keressék meg, mert jó lenne erről egyszer tárgyalnunk a gyűlésen”.

Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében.

A Magyar Nyelv és a Kultúra Nemzetközi Társasága

Anyanyelvi Konferencia. NÁDOR Orsolya,

KOMLÓS Attila. (szerk.) Bp, 1998. 199 old.

Gúti Erika

Szereplők, forgatókönyvírók, történetmondók

László János két kötetről

László János több mint két évtized alatt született tanulmányainak válogatása, valamint a szociális reprezentációt bemutató könyve több kérdést is felvet a tudománytörténeti kontextualizáció és az elmúlt évtizedek társadalmi-politikai érintkezési pontjai mentén.

Közismert tényként kezelhetjük a pszichológiának, a szociológiának az elmúlt évtizedekben – főképp az ötvenes években – burzsoá áltudományként történő elítélését, majd a hatvanas évtized elejétől az elfogadtatásért, intézményesítésért folyó szabadságharc szimbolikus és valóságos gesztusait. A társadalomtudományok elsődleges irányultsága a politika történésfolyamatainak megragadásához, majd a gazdaság jövőt meghatározó jellegzetességeihez kötődött. Később ezt követik a tudomány szféráját történetileg meghatározható jelentésváltozatok és a jelentőség rögzítését preferáló munkák, legvégül a kultúra művészeti szegmensében lejátszódó történetek újbóli rekonstrukciója szerepel. Ez a meglátás természetesen csak a populáris s főként a rövidtávú profitszükséglet és hasznosság nézőpontjait jelzi, ami természetszerűleg nem esik egybe a tényleges történeteket megjelenítő tudományos diskurzusok, vizsgálatok jelentőségével.

Jellemző az a historikus vázlat, amelyet *Csepeli György* tett közzé (1) – ez egyben egyetemi tankönyv is – a magyar szociálpszichológia századunkbeli történéseivel kapcsolatban. Ez magába fogja a Huszadik Század reformnemzedékének (*Jászi Oszkár, Pikkler Gyula, Bolgár Elek* stb.) jellegzetes és irányadó munkásságának értékelését, majd a társadalomlélektani újítások jelentőségét, a nemzetkarakterológia árnyalt értelmezését (*Prohászka Lajos, Noszlopi László, Karácsony Sándor, Lükő Gábor*), a koalíciós időszak kimagasló teljesítményeit (*Bibó István, Mérei Ferenc*), hogy ezután jelezze az elmúlt évtizedek összegző/értékelő mozzanatait.

Az ötvenes évek tudományos befagyasztási kísérletei megszűnni látszottak a hatvanas években, s mind az intézményesülés, mind a diszciplínák újjáélesztése, illetve megszületése (szociológia, pszichológia, szociálpszichológia) lehetséges lett. De a Csepeli által „reformidőszakként” jellemzett társadalmi-politikai szituáltság megkérdte az árát a lehető-

ségek felkínálásának fejében (intézményesülés, publikációs lehetőségek). Az ideológiai-politikai tabuk betartása mellett ugyanakkor a szociálpszichológia elmélete az államszocializmus évtizedei alatt leküzdötte a kényszerű lemaradásokat, és a kutatók nemzetközileg is jelentős eredményeket értek el (Méri Ferenc, *Halász László*, László János, *Hunyady György*, *Pataki Ferenc*, *Váriné Szilágyi Ibolya*, *Hankiss Elemér*, *Englander Tibor*, *Siklaci István*, *Terestyéni Tamás*, *Kapitány Ágnes*, *Kapitány Gábor*, Csepeli György). Az már más kérdés, hogy a Csepeli által jelzett probléma, tudniillik hogy a szociálpszichológusok nem látták előre 1989-90 eseményeit, valójában milyen jellegű: egyszerűen a tudomány által alkotott valóságképek és az általuk implikálható előrejelzések csődjé-e, avagy egy mélyebb tartományban húzódó és a tudománytörténeti összefüggésekkel is kapcsolatba hozható, mentális vonatkozású meghatározottság.

A közvetlen jelen kutatása és a társadalomtudós presztízscsökkenésének tudomásulvétele nem szoríthatja háttérbe a szociálpszichológia által is megválaszolható kérdésfeltevések megfogalmazását: a tekintélyelvű tradícióval való szembeállításról a kockázatvállalás mindennapi relációin át egészen a sorskérdések új történetekben való megértetéséig, s a politikai-jogi cselekvések fontosságának felismeréséig.

Az elmúlt évtizedek társadalmi-politikai történései és az azt megelőzőek is azt mutatják, hogy a tudományos megalapozottságú racionális diskurzus esélyei hagyományosan csekélyebbek voltak, mint a szimbolikus-poétikai strukturáltságúaké. S ezt figyelhetjük adottságként, ennek fényében azt is regisztrálva, hogy a politikai-hatalmi diskurzusok túltengése idején a szimbolikus-poétikai beszédmód közvetíthette implicit formában azokat a kérdéseket, jelenanalíziseket, amelyeket a tudományos textusoknak kellett volna megfogalmazniuk. Így más kontextusban tűnhetnek föl az elméletalkotó szociálpszichológia elmúlt évtizedekben megmutatkozó eredményei is, ekképpen a most kezünkbe kerülő munkák is. De lássuk előbb magának a szerzőnek a kontextualizációját.

László János „A magyar szociálpszichológia útjai” című áttekintésében/ kritikájában egyrészt az előzőekben vázolt történeti szituáltságra válaszol (ezt főképp implicit formában), másrészt néhány megjelent könyv kapcsán egybefoglalja saját álláspontjának lényegi összetevőit. A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években virágzó szociálpszichológiai könyvkiadás a kilencvenes évtized első felének megtorpanása után ismét magára találni látszik (lásd a külhoni szerzők honi megjelenését). A kritika is hangot kap a „Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény” kapcsán (2), mivel ennek legifjabb darabja is 35 esztendőtlől számlál, és az 1972-es kötet „újraszervezése” csak apró módosításokon ment keresztül, a történettudomány vagy a szociolingvisztika egyáltalán nem szerepel benne. S problematikus a tematizálás is, a fogalmi szabatoság és elhatárolás igénye, valamint a műfaji keretek tiszteletben tartása. Majd ismét az ellenpólus: „Megismerés, előítélet, identitás” *Erős Ferenc* szerkesztésében (3), ahol koncepciózus rendbe szedve, szigorú szociálpszichológiai műfaji határokat betartva ismerkedhet meg az olvasó/hallgató a címben foglaltak reprezentatív textusaival.

László János vázlatos bírálat tárgyává teszi Csepeli György fentebb citált Szociálpszichológia-könyvét. A kötelező és komolyan gondolt pozitív reflexiók után maga a bírálat következik. Csepeli „megrovásban” részesül olyan implikációkért, mint hogy a „szociálpszichológiai elméletek alkalmazásának nem feltétele az egységes elméleti keret”, hivatkozásként fölhozva a Lewin-i mondást, miszerint „Nincs praktikusabb egy jó elméletnél.” Ehhez annyit érdemes még hozzátenni, hogy Csepeli a különböző szintű elméletek vázlatakor (laikus, társadalomtudományi – történelemfilozófiai és középszintű –, szociálpszichológiai) azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a tulajdonképpeni szociálpszichológiai elméletek középszintűek, és a variációk jónéhány változatát lehetségessé teszik, aminek ellenkezőjét nehéz lenne argumentálni. Gondoljunk csak arra, hogy mondjuk *Descartes* vagy *Kant* filozófiájának hányféle jellegzetes leágazása van, beleértve a társadalomtudományok különböző szegmenseit, s mindegyiknek lehet koherens

szisztematikus változata (például fenomenológiai, neokantiánus), arról nem is szólva, hogy a szociológia és a pszichológia vagy netán a kognitív szociálpszichológia jellegzetes terminusai miként ütnek vissza az elődök koncepcióira, kategóriáira. Az már más lapra tartozik, hogy László János nem jelzi, hogy Csepelivel szembeni fenntartásainak jó része abból fakad, hogy jómagam a kognitív pszichológia aurájából kiinduló szociálpszichológiát műveli nagyfokú következetességgel (erről még lesz alkalmam beszélni), míg a bírált szerző történet-szociológiai és a mentalitásbeli dinamikákat vizsgáló elkötelezettségből startol, s megközelítésmódjai is a társadalomtudományok alkalmazott változatainak jóval szélesebb körét ölelik föl.

Ehhez kapcsolódóan érdemes emlékeinkbe idézni *Hunyady György* „Sztereotípiák a változó közgondolkodásban” (4) probléma-listáját. „A nemzetközi sztereotípiakutatást integráló, a nemzetre, társadalomra és történelemre vonatkozó két évtizednyi empirikus kutatást dokumentáló munka magán viseli a korszellem jegyeit” – írja László János. Ám azt is hozzátehetjük ehhez, hogy a témaválasztás önmagát felszámoló direktívájának tükröke jelenik meg még akkor is, ha a recenzius kiemeli, hogy a munka bevezetője alaposan tájékoztat a szakirodalom vonatkozó fejleményeiről, s csupán a honi kontextualizáció hibázik. László János explicitté teszi azt a problémát, hogy az empirikus vizsgálatok miként futhattak a nyilvánvalóan ideológiai előfeltevésekkel terhelt vélemények csapdjába, s hogy az erre történő reflexió sem a vizsgálatok idején, sem az utólagos és összefoglaló közléskor nem kerül a kérdések középpontjába.

László János azt a dilemmát is jelzi, hogy az uralkodó ideológiai-politikai elvárásokhoz közelebb álló, majdnem gyakorlat-közelit vizsgáló – amelyek a korszerű elméleti építkezést is magukba fogták –, avagy a szigorúan ideológiamentes teoretikus kérdésfeltevések szolgálták-e inkább a szociálpszichológia fejlődésének érdekét?

Szerzőnk láthatóan a második lehetőség mellett voksolt, s így emelhetette be változatlanul gyűjteményes és tematikus munkájába az elmúlt évtizedek szövegeit, illetve azok szociális reprezentációt egybefogó kérdésfeltevéseit, s eképpen hathatnak azok ma is releváns elméleti áttekintésként. Ebből adódik a szociálpszichológia jelen panorámájára vonatkozó explikációja is, hogy a „természetes laboratórium”-ban folytatott kutatásokra immáron tényleges lehetőségük nyílik a szociálpszichológusoknak, s az elméletalkotás új folyama a szociális reprezentációnak az identitással, kollektív emlékezettel és a kulturális jelentésadással összefüggő mozzanatai éppúgy jelen vannak, mint a szociobiológia evolúciós szempontokat érvényesítő vizsgálatai a társas viselkedés univerzáléinak feltárásában. Ehhez már csak adalékként szolgál a technika új fejleményeinek alkotó alkalmazása vagy a „munkaintenzív” folyamatos vizsgálatok hangsúlyozása.

Az első munka szerkezete tükrözi azokat a fontos témaköröket, amelyeket László János vizsgált. A szerepelmélet az első ilyen jellegzetes tematizáció. A szerepfogalom történetéből kibontott (*Mead, Moreno, Merton* stb.) áttekintést magától értetődő következetességgel követik a szerepkonfliktusok problémaorientációi (elvárások, szerepambiguitás, külső konfliktusok, elsajátítási stratégiák, internalizációs lehetőségek), majd a szerepváltás és szerepvesztés kollízióinak csoportosítását vehetjük szemügyre. Találhatunk néhány utalást a közvetlen társadalmi környezetre (életkori sajátosságok emelkedő és

---

László János azt a dilemmát is jelzi, hogy az uralkodó ideológiai-politikai elvárásokhoz közelebb álló, majdnem gyakorlat-közelit vizsgáló – amelyek a korszerű elméleti építkezést is magukba fogták –, avagy a szigorúan ideológiamentes teoretikus kérdésfeltevések szolgálták-e inkább a szociálpszichológia fejlődésének érdekét?

---

ereszkedő tendenciái vagy a tanárszerep társadalmi elvárásai és az egyén identitása közötti feszültségek), ezek azonban csak a homályos személyes emlényomok betájolását segíthetik, s nem pótolják az ebből lehetségesen következő, megvalósítható különböző vizsgálatokat. Így ennek kapcsán azzal szembesülhetünk, hogy léteznek egyfelől a különböző nyelvi struktúrákban (verbális, vizuális) és műfajokban fennmaradt empiriák (tudomány, művészet, politika, gazdaság, média), másfelől lehetőség van az utólagos személyes rekonstrukciókra. Mindkettő elemzése, értelmezése magában rejtje a kontextualizációkból és át-hangolásokból, át-értelmezésekből adódó nehézségeket.

A kognitív szociálpszichológia témaköréből válogatott írások két jellegzetes szempontot reprezentálnak. Az egyik az elméleti áttekintés igényét és a lehetséges alkalmazás speciális vetületét hozza mozgásba. A társadalmi cselekvés megértése a történeti aspektusok tükrében, valamint a kognitív egyensúly elméletétől a személyközi forgatókönyvekig vezető út elméleti stációinak és gyakorlati, alkalmazásbeli konzekvenciáinak bemutatása jelzi azt a szociálpszichológiai kutatási szempontot, amelyet László János mindvégig következetesen képvisel.

A másik gondolati ívhez tartozó írások az esztétikai textusok kognitívumairól adnak számot. Ezt közvetlen és közvetett hozzájárulásként is értelmezhetjük a műbefogadási tipológiák megközelítésének bonyolult komplexumában. Ehhez kötődően a szociális reprezentáció keretében implikált világteremtési módozatok esztétikai összetevőiről is tájékozódhatunk, kiemelve a szociokulturális meghatározottságok jelentőségét a vizsgálatok értelmezési kereteinek föllállításakor. Itt hasonló megjegyzéseink lehetnek, mint a szerep-elmélet kapcsán, hozzátéve még azt, hogy nemcsak a társas cselekvés megértésének történetileg változó metodikái tárhatók föl, de a kor és a társadalmi-kulturális pozicionáltság visszatekintő értelmezése a vizsgálati beállítódásokkal összefüggésben is végiggondolandó feladat lehet. Azaz koronként és a szereplők társadalmi vonatkozásrendszerétől függően alkalmazhatóak a különböző elemzési, értelmezési sémák.

A 'Társas tudás, elbeszélés, identitás' című könyvben már olyan elméleti hozzájárulások, oltványok is szerephez jutnak, mint a fenomenológia, etnometodológia, és szembesülhetünk azzal a hagyománnyal, amely a hatvanas évektől fogva jelen van az amerikai társadalomtudományokban, jelesül a kontinentális tradíció (filozófiai, szociológiai, pszichoanalitikai stb.) megtermékenyítő hatása. Mindez szétfeszíti a kognitív struktúrák szigorú implikációihoz kötött rendszerét. Már az előző könyvben is az esztétikai textusok információelméleti feldolgozása és az irodalmi elbeszélés kognitív-szociális megközelítése láttatta a struktúrákat és pozíciókat feltételező hipotézisek módosulását a konkrét vizsgálatok összefüggésrendszerében. Most méginkább az az álláspont alakulhat ki, hogy azoknak a bizonyos oppozícióknak (naiv szociális észlelő, naiv tudós, naiv logikus) és a normálistól eltérő feltételeknek a modellezése, a természetes ismeretstruktúrák modellezése, valamint az individuális és szociális reprezentációk csak részben alapoznak a kognitív struktúrákban fellelhető és elemezhető kategóriákra.

Jellemző *Moscovici* álláspontjának beemelése, miszerint a szociális reprezentáció figuratív magja azt a kettős funkciót látja el, amely a reprezentáció kognitív szerveződésének és a tárgyról való diskurzusnak a centrumát képezi, valamint szimbolikusan konkretizálja a gondolkodás és diskurzus elvont fogalmait. S ha a szimbolikus konkretizáció tényleges jelentésére gondolunk – most egy pillanatra zárójelbe téve *Moscovici* fogalomhasználatát –, akkor a szimbolizáció, a szimbólum és fölbontása mindig túlmegegy a jel és jelentés, jelentés és dolog dualitásán és az értelem olyan relációit mutatja, amelyeket interpretáció segítségével, a kettős és többértelmű kifejezések dinamikájának feltérképezésével megjeleníthetünk (*Ricoeur*). S ez természetszerűleg korrelál azzal a metodológiával, amelyet *Moscovici* is alkalmaz (lehorgonyzás, tárgyasítás, univerzális és partikuláris dimenziók). S ha továbbgondoljuk László János definícióját a szociális reprezentációról, amely a szerveződés tartalmára és elveinek szociális rendszerére, azaz a szociális

konstruálás egészére irányuló figyelmet fogja magába, akkor azt is hozzátehetjük, hogy ennek a megismerési/megértési folyamatnak különböző szintjeire is érdemes gondot fordítani. Ricoeur nyomán a fenomenológiai-hermeneutikai beállítódás azon mozzanata is kamatoztatható, amely nem a megismerés feltételeire kérdez rá, hanem arra, hogy milyen az a létező, akinek a léte a megértésben áll. Még tovább folytatva, a szociális reprezentációban résztvevő személyek, csoportok léhelyzetére, a konstrukciók irányainak megértésére is gondot kell fordítani az elsődleges szemantikai szint megjelenítésével, majd a lehetséges alternatívák vázolásának bemérésével teljesíteni a reflexiók szint követelményeit, végül ismét az egzisztenciális vonatkozások számba vételére összpontosítani.

Hasonló „kiegészítéseket” tehetünk a társas tudás narratív szerveződését megjelenítő elméleti konstrukciókhoz. Mert amikor László János a narratívum és élet kölcsönös-körkörös utánzását jelzi *Brunner* és Ricoeur nyomán, akkor feltétlenül számolnia kell a rész és egész hermeneutikájának teoretikus és praktikus következményeivel. Mert természetesen akceptálható és elfogadható, hogy a narratív paradigma sajátos kognitív logikát kínál az intencionális cselekvések, gondolatok és érzések számára, és ezen túl az érzések, képek, az idő és a perspektíva is elemezhetővé válik. Ám annak megjelenítése és értelmezése, hogy az események, történetek kapcsán a főszereplő, szereplő miként éli jelenvalótlétét, már az előbb említett többlépcsős elemzési procedúra segítségével tehető teljesebbé. És azt is hozzátehetjük, hogy a „sűrű narráció”, az egyéni és kollektív történetek együttes jelenségének analízis-igénye a szerző által kimunkált fogalomkészlettel összhangban jelentékeny kutatási programok kimunkálására ad lehetőséget. Miként az a finom distinkció is, amely a kollektív reprezentációt és a szociális reprezentációt elhatárolja. Ahol az előbbi az ideák, hiedelmek általános osztályának magyarázó eszközeként jön számításba, míg az utóbbi a leírásra és magyarázatra váró jelenségekhez való hozzáférésünket segítheti elő.

A szereplők, a forgatókönyvírók és a narratívumok szerzői s a társas tudás, az elbeszélés és identitás minőségi mozzanata az igazán fontosak, ha úgy tetszik, a tudomány és minden antropológiai dimenzió érdekeltsége azt mondatja, hogy nem feledkezhetünk meg az egzisztenciára, annak minőségére, hogyanjára való kérdéses felelősségétől.

Természetesen nemcsak az van impliciten László János könyveiben, hogy ilyen és ilyen szerepkonfliktusok vannak, vagy hogy a kognitív szerveződés és a forgatókönyvek fölépítése, strukturáltsága így és így közelíthető meg, s nemcsak a szociális reprezentáció narratív szerveződéséről tudhatunk meg koherens és jól argumentált gondolatmeneteket, hanem arra is következtethetünk, hogy különböző tudósi, szociálpszichológusi szerepek (*Goffman*, Mérei, Lewin) milyen erkölcsi intencionáltsággal és koherenciával viseltettek tudományuk iránt. S arról is tájékozódhatunk a „Szerep, forgatókönyv, narratívum” zárófejezetében, hogy mit jelent a korszellem diktálta kihívások és a lehetséges megközelítési módok kreatív újragondolása (számítógépes adatfeldolgozás és a politikai empiria feldolgozása szociálpszichológiai kategóriák nyomán). Az alapprobléma így abban a formában jelentkezhet, hogy kinek, kiknek van lehetőségük a narratív identitás megszerzésére, s ez milyen körülmények között játszódik le, milyen értékkollíziók és értékegyezések jelzik a nyomokat avagy a nyomok hiányát?

S végül nézzünk néhány kapcsolódási pontot. A szociálpszichológia közvetlen tapasztalatot értelmező krízisfenoméneket leíró munkái olyan történeti és jelenbeli modulációkat, eseményeket engednek át szűrőjükön (történelem és társadalomlélektan kapcsolata, a politikai mozgalmak természetrajza, fasizmus, antiszemitizmus, kisebbségek, a rendszerváltás előtti és utáni válságpszichológia), amelyek nagyban hozzájárulnak a társadalmak mikrotörténeteinek kibontásához. (5; 6) De a szociálpszichológia vonzáskörébe tartoznak olyan antropológiai indíttatású munkák is, amelyek a gazdaság, a modernizáció, a művészeti implikációk és a inter- és multidiszciplináris megközelítésekkel elérhető

ember jellegzetességeit hozzák közelbe. (7; 8; 9)

Másodjára a közvetett felhasználás lehetőségeiről ejtek szót. Az egyik esély a szociálpszichológiai kutatások történet- és kultúrszociológiai alkalmazásában rejlik. Itt a tematizáció, a problémaérzékenység jelezheti a társadalomlélektani háttér fontosságát (10; 11), további empiriaként szolgálva a szociálpszichológiai továbbértelmezésekhez. A következő lehetőségként az elmúlt évtizedek politikai narratíváinak és beszédmódjainak komplex értelmezéséhez kötődik. Ahol az ideológia szemantikai és szimbolikus jegyeinek, érvényességének és határainak bemérése, valamint az aktuális fenomenológiai-hermeneutikai beszédmódokat föltérképező beállítódás aktivizálódik egy komplex tudásháttér keretében. (12)

S végül jelen sorok szerzőjének határterületeket érintő kultúrakutatásai is érintkeznek a különböző szociálpszichológiai megközelítésekkel. A kultúra művészeti szegmensének vizsgálata és egybevetése a társadalmi-politikai diskurzus problémáival lehetőséget ad különböző dialógusszituációk, szerepek, forgatókönyvek rejtett és kinyilvánított jellegzetességeinek újraértelmezésére. (13; 14; 15)

A szereplők és szerepek kapcsolódási pontjainak értelmezése, a különböző nyilvánossági formák rekonstruálása döntően hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük az egyes forgatókönyvek korszakoként változó természetét. S ahhoz is, hogy annak a bizonyos nyitott kulturális szituációnak a kimunkálása milyen eleddig rejtett stációkon ment keresztül.

Irodalom

- (1) CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Bp, 1997.
- (2) Osiris Kiadó, Bp, 1997.
- (3) ERŐSS Ferenc: *Megismerés, előítélet, identitás*. Wesley János Lelkészképző Főiskola – Új Mandátum, Bp, 1998.
- (4) Akadémiai Kiadó, Bp, 1996.
- (5) PATAKI Ferenc: *A tömegek évszázada*. Osiris Kiadó, Bp, 1998.
- (6) ERŐSS Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins Kiadó, Bp, 1994.
- (7) GARAI László: *Quo vadis, tovaris?* Scientia Humana, Bp, 1995.
- (8) HALÁSZ László: *Hasonmás*. Scientia Humana, Bp, 1992.
- (9) KAMARÁS István: *Íme az ember*. Oktatókutató Intézet, Edukáció Könyvkiadó, Bp, 1990.
- (10) HUSZÁR Tibor: *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon*.
- (11) RÉVÉSZ Sándor: *Acél és korunk*. Sík Kiadó, Bp, 1997.
- (12) KUCZI Tibor – BECSKEHÁZY Attila: *Valóság '70*. Scientia Humana, Bp, 1992.
- (13) *Az avantgárd költészet lehetőségei az elmúlt két évtizedben*. Életünk 1993/6 sz.
- (14) *Beszédmodok, értékek? (Panoráma művészeti könyveink tükrében)* Jelenkor 1996/4 sz.
- (15) *Egy nyitott kultúra felé? (1956-1963)* In: *Restauráció vagy kiigazítás*. szerk. HUSZÁR Tibor – SZABÓ János, Zrínyi Kiadó, Bp, 327-356. old.

LÁSZLÓ János: *Szerep, forgatókönyv, narratívum*.
Scientia Humana, Bp, 1998. 222. old.

LÁSZLÓ János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*.
Scientia Humana, Bp, 1999. 132. old.

Bohár András